

УДК 159.922.7:364-787.522

ПСИХОЛОГІЧНА АДАПТАЦІЯ АКАДЕМІЧНО ЗДІБНИХ ДІТЕЙ ДО НАВЧАННЯ В ОСНОВНІЙ ШКОЛІ В УМОВАХ ІННОВАЦІЙНОЇ ОСВІТИ

кандидат психологічних наук, Щербакова О. О.

Харківська гімназія №169, Україна, м. Харків

Стаття присвячена дослідженню психологічних чинників шкільної адаптації академічно здібних дітей до навчання в основній школі в умовах інноваційної освіти. Обґрунтовано основні показники адаптованості п'ятикласників до навчання в середній школі. Визначено позитивний зв'язок між високим рівнем благополуччя взаємин в групі та низьким рівнем шкільної тривожності й психологічною адаптацією учнів в класах «Інтелект України». Доведено високу ефективність інноваційної навчальної діяльності, в межах науково-педагогічного проекту «Інтелект України», з формування якостей, що складають адаптаційний потенціал особистості та сприяють успішній адаптації молодшого підлітка до навчання в основній школі.

Ключові слова: психологічна адаптація, молодший підліток, інноваційна освіта, академічно обдаровані діти, психологічний супровід.

кандидат психологических наук, Щербакова Е. А. Психологическая адаптация академически способных детей к обучению в основной школе в условиях инновационного образования / Харьковская гимназия №169, Украина, Харьков

Статья посвящена исследованию психологических факторов школьной адаптации академически способных детей к обучению в основной школе в условиях инновационного образования. Обоснованы основные показатели адаптации пятиклассников к обучению в средней школе. Выявлена положительная связь между высоким уровнем благополучия взаимоотношений в группе и низким уровнем школьной тревожности, и психологической адаптацией учеников в классах "Интеллект Украины". Доказана высокая эффективность инновационной учебной деятельности, в пределах научно-педагогического проекта "Интеллект Украины", по формированию качеств, которые составляют адаптационный потенциал личности и содействуют успешной адаптации младшего подростка к обучению в основной школе.

Ключевые слова: психологическая адаптация, младший подросток, инновационное образование, академически одаренные дети, психологическое сопровождение.

PhD in Psychology, Shcherbakova O. O. Psychological adaptation of academically gifted children to learning at the basic school under the conditions of innovative education/ Kharkiv Gymnasium №169, Ukraine, Kharkiv

The article is devoted to the psychological factors study of school adaptation of academically gifted children to learning at the basic school under the conditions of innovative education. A positive relationship between high levels of well-being relationships within the group, low level of school anxiety and psychological adaptation of students in the classroom "Intellect of Ukraine". Proved high efficiency of innovative learning activities within the scientific and pedagogical project "Intellect of Ukraine", with the formation of qualities that make up the adaptive potential of the individual and promote successful adaptation younger teenager to study at primary school.

Keywords: psychological adaptation, younger teenager, innovative education, academically gifted children, psychological support.

Актуальність дослідження. Становлення державності, кардинальні зміни в суспільно-політичному та економічному житті суспільства; необхідність створення умов для гармонійного розвитку, збереження і відновлення психологічного здоров'я дітей у процесі навчання, виховання та адаптації у соціальному середовищі ставлять перед системою освіти нові завдання, що засвідчено Декларацією про державний суверенітет України; Конституцією України; Законом України "Про освіту"; Державною національною програмою "Освіта (Україна ХХІ століття)"; Національною програмою патріотичного виховання громадян, формування здорового способу життя, розвитку духовності та зміцнення моральних засад суспільства.

У зв'язку з цим все більш важливими стають дослідження, пов'язані з вивченням особливостей психологічної адаптації в молодшому підлітковому віці, з розробкою системи діагностики та кваліфікованої психологічної підтримки під час переходу від дитинства до усвідомлення позиції дорослості.

У Державному стандарті базової та повної загальної середньої освіти зазначено, що відбір змісту предметів школи ґрунтується на принципі наступності між початковою та основною, основною та старшою школою. Забезпечення такої наступності вимагає успішної адаптації школярів до навчання.

Адаптація відкриває нові можливості розвитку особистості, які виявляються в її зміні, формуванні нових властивостей, і в цьому процесі особливе навантаження припадає на навчання. Розвиток особистості в процесі адаптації вимагає зміни її інтересів, ціннісних орієнтацій, життєвих планів, домінуючих мотивів. Водночас школяр засвоює моральні норми й цінності найближчого оточення, що формує здатність пристосовуватися до умов та вимог соціального середовища. Разом з тим, досвід роботи в школі свідчить про недооцінку ролі особливостей психологічної адаптації особистості молодших підлітків у період переходу від однієї ланки навчання (початкової школи) до іншої (основної школи) [1, с. 12].

Аналіз досліджень і публікацій засвідчує, що проблемі психологічної адаптації академічно здібних дітей до навчання в основній школі в умовах інноваційної освіти присвячено невелику кількість наукових праць в Україні, у яких розглянуто різні аспекти: вивчення проблеми адаптації п'ятикласників до нових умов навчання (Л. І. Божович, І. В. Дубровіна, О. К. Дусавицький, Р. В. Овчарова, А. В. Петровський, В. М. Поліщук та інші); вивчення академічно здібних дітей (А. Вайнбреннер, Ю. Гільбух, М. С. Лейтес, В. М. Теплов, К. А. Тимірязєв) [2, с. 125]; вивчення взаємозв'язку психологічних основ засвоєння знань з управлінням навчальною діяльністю (Л. С. Виготський, П. Я. Гальперін, В. В. Давидов, І. І. Дорожко, Г. С. Костюк, С. Д. Максименко, О. П. Сергєєнкова, О. Г. Солодухова, Т. Б. Хомуленко та інші). Зазначимо, що поза увагою вчених залишається такий фактор як вплив психолого-педагогічних чинників в умовах інноваційної освіти на психологічну адаптацію академічно здібних учнів до навчання в основній школі.

Мета дослідження – виявлення психологічних чинників шкільної адаптації академічно здібних дітей до навчання в основній школі в умовах інноваційної освіти.

Виклад основного матеріалу і результатів дослідження. Перехід з початкової до середньої школи традиційно вважається однією з найбільш психологічно складних шкільних проблем, а період адаптації в п'ятому класі – одним з найважчих періодів шкільного навчання.

Визначено, що адаптація — це процес пристосування до нових умов чи вимог середовища, результатом якої має бути адаптованість, що є показником життєвої компетентності індивіда. Можна сказати, що таке розуміння психологічної адаптації включає усю відому різноманітність визначень функцій адаптації: пристосовну, інтегруючу, організуючу, регуляторну, врівноважуючу і/або дезорганізуючу, орієнтування в соціальному середовищі і т.д [3, с. 147].

Концепції провідних дослідників К. О. Абульханової-Славської, Б. Г. Ананьєва, Л. Г. Дикої, Л. С. Виготського, Г. С. Костюка, О. М. Леонтьєва, Б. Ф. Ломова, І. О. Милославоної, С. В. Овдей, С. Л. Рубінштейна та інших дозволяють розкрити сутність процесу адаптації як єдності взаємодіючих сторін (людини і соціального середовища) з притаманними йому протиріччями. Виділяють наступні види адаптації: біологічна, фізіологічна, соціальна, психологічна, психічна, сенсорна, професійна, художня, шкільна, літературна, технічна, лінгвістична тощо.

В психологічній науці існує декілька відносно самостійних напрямків дослідження проблем адаптації. Перший, це вивчення загальних проблем соціальної адаптації як специфічної форми соціальної активності особистості, яка передбачає активне засвоєння діючих у соціальній спільноті норм та оволодіння відповідними формами та засобами діяльності.

Зазначимо, що соціальна адаптація дитини – це процес і результат узгодження індивідуальних можливостей та стану дитини з навколишнім

світом, її пристосування до нового середовища, нових умов життєдіяльності, структури відносин у певних соціально-психологічних спільнотах, встановлення відповідності поведінки прийнятим в них нормам і правилам. Значення соціальної адаптації зростає в умовах кардинальної зміни діяльності та соціального оточення, що ми і спостерігаємо в учнів першого, п'ятого і десятого класів: змінюється їх соціальне оточення (новий склад класу і (або) вчителів) та система діяльності (зміст нового ступеня освіти) [3, с. 148].

Найбільш яскраво процеси адаптації виражені в дитячому віці, особливо в період шкільного навчання, яке багате специфічними кризовими та перехідними періодами. Шкільна адаптація – пристосування дитини до нової системи соціальних умов, нових відносин, видів діяльності, режиму життєдіяльності. При цьому важливо, щоб це пристосування було здійснено дитиною без серйозних внутрішніх втрат, погіршення самопочуття, настрою, зниження самооцінки. Адаптація учнів до основної школи є різновидом шкільної адаптації. Під шкільною адаптацією учнів при переході з початкової до основної школи розуміють процес взаємодії особистості п'ятикласника і освітнього середовища основної школи, в результаті чого встановлюється оптимальне співвідношення, з одного боку, можливостей, схильностей, інтересів, знань, умінь і навичок дитини, отриманих на попередніх етапах навчання, виховання та розвитку, з іншого боку, умов освітньої системи.

Серед чинників, що впливають на успішність переходу до основної школи, велике значення має зміна форм організації та умов навчання, а саме: проведення уроків різними вчителями; невміння вчителів-предметників враховувати вікові та індивідуальні особливості дітей; кабінетна система навчання; збільшення навчального навантаження; можлива зміна класу чи школи у зв'язку зі спеціалізацією навчального закладу; зміна режиму дня. Необхідність швидко пристосуватися до нових вимог, виправдати очікування вчителів та батьків щодо навчальної успішності при різкій зміні умов навчання – вже є стресогенним фактором і викликає ризик виникнення дезадаптації.

Спираючись на проведений теоретичний аналіз, можна зазначити, що незалежно від підходу до визначення віку та його особливостей, перехідний вік від молодшого шкільного до підліткового є одним з найважливіших і найбільш складних в розвитку особистості. Найхарактерніша риса досліджуваного нами періоду полягає в тому, що це перехідний етап, коли в особистості дитини поєднуються риси молодшого школяра та підлітка. Саме через це Г. А. Цукерман справедливо називає десяти-дванадцятирічних школярів «нічиєю землею» у віковій психології [4, с. 21].

До того ж перехід у середню освітню ланку співпадає у часі з початком вікової кризи – переходом до підліткового віку з його фізіологічними та психологічними особливостями. Вікові психологічні особливості 10-12 річних школярів визначаються домінуванням емоційної сфери у

функціонуванні психіки і особистісними новоутвореннями, такими як: довільність, усвідомленість та інтелектуалізація всіх психічних процесів, їх внутрішнє опосередкування; почуття дорослості; рефлексія; розвиток самосвідомості (Я-концепції, адекватної самооцінки), орієнтація на однолітків [5, с. 127].

Процес проходження адаптації має кілька етапів. Психологічні та психофізіологічні дослідження свідчать, що на початку навчання у 5 класі всі системи організму школяра можуть бурхливо реагувати у відповідь на комплекс нових впливів і змінених умов, у цей час можливе загострення хронічних соматичних хвороб, прояви функціональних відхилень. Часто відзначають зростання тривожності, емоційної нестійкості, невпевненості у собі, поведінкові розлади – дратівливість, агресивність, надмірна розкутість, неорганізованість, «протестна» поведінка. На наступних етапах адаптаційного процесу, як правило, настає спочатку нестійке, а потім відносно стійке пристосування до нових умов і вимог, пошук і визначення найоптимальніших варіантів реагування на навантаження, зменшення напруги всіх систем.

Визначено, що успішність переходу від молодшої до середньої освітньої ланки забезпечується врахуванням наступності та спадкоємності між ними, цілеспрямованим формуванням у дітей психологічних механізмів, що дозволять адекватно прийняти нову ситуацію діяльності та спілкування. Це сприятиме підвищенню загального потенціалу психічного розвитку дитини, її повноцінному особистісному становленню, забезпечить подальшу успішність навчання і життєдіяльності загалом.

Отже, проведений аналіз наукових досліджень дозволив визначитися з мінімальним та необхідним комплексом значущих якостей, виділених нами як такі, що найбільшим чином свідчать про адаптованість школярів до навчання. Показниками адаптованості до навчання в середній школі в нашому дослідженні виступили характеристики шкільної тривожності та системи ставлень школярів.

У дослідженні взяли участь 94 академічно здібних учнів п'ятих класів Харківської гімназії № 169, які навчаються за різними педагогічними програмами: 64 учнів за програмою «Інтелект України» та 30 учнів – за гімназійною програмою.

У межах науково-педагогічного проекту «Інтелект України» до інваріантної частини навчального плану академічно здібних учнів п'ятих класів включено навчальну дисципліну «Навчаємося разом». Однією із змістовних ліній цієї дисципліни є становлення учня як суб'єкта навчально-пізнавальної діяльності, яка передбачає опанування учнями соціальної ролі «Я — учень», формування в них психологічної настанови на навчання як вирішальний засіб розвитку особистості та досягнення успіхів у всіх сферах життєдіяльності, а також уміння розв'язувати навчальні завдання, працюючи разом з іншими учнями.

Цей процес є надзвичайно складним і вимагає здійснення системної роботи з розвитку якостей особистості школяра — цілеспрямованості, працелюбності, організованості, охайності, наполегливості тощо, формування в учня мотивації навчально-пізнавальної діяльності, прагнення до освіти впродовж життя, здатності до визначення цілей навчання, поінформованості з питань організації навчальної праці та режиму дня, здатності до самоконтролю та самооцінки.

Для визначення внутрішньогрупових взаємодій між учнями класу, а також визначення статусів та ролей в класному колективі ми обрали соціометричний тест.

Соціометрію серед учнів п'ятих класів ми провели за допомогою модифікованої версії методики Дж. Морено. Методика містить у собі 10 питань, що стосуються наступних критеріїв: організаторські здібності; навчання; довіра; матеріальна довіра; дружба; авторитет; спорт; акуратність, зовнішній вигляд; гумор; працьовитість.

Важливим діагностичним коефіцієнтом, що характеризує відносини, що існують в групі, є показник задоволеності дітей своїми відносинами з однолітками або згуртованості. Він визначається як процентне відношення дітей, що мають взаємні вибори, до загальної кількості дітей в групі.

Проаналізувавши отримані результати виявлено, що в групі дітей, які навчаються за програмою «Інтелект України» і у дітей гімназійного класу цей показник знаходиться на 4 – надвисокому рівні, але у соціометричній структурі гімназійного класу були виявлені ізольовані діти (див. рис. 1). Що на наш погляд може свідчити про недостатню сформованість комунікативних навичок і вмінь, навичок співпраці у дітей гімназійного класу.

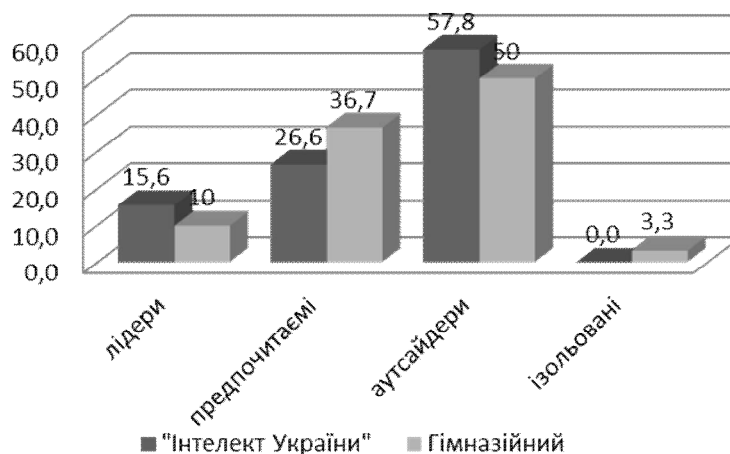

Рис. 1 Соціометрична структура класного колективу

Аналізуючи отримані дані нами було виявлено, що у соціометричній структурі класного колективу дітей, які навчаються за програмою «Інтелект України» лідерів 15,6%; тих, кому надають перевагу (тобто особи, що мають позитивний психологічний статус) - 26,6%; аутсайдерів (особи, що мають нульовий психологічний статус, такий статус може бути через: усвідомлену

позицію або характерологічні особливості) - 57,8%; ізольованих дітей не було виявлено. У групі дітей, які навчаються за гімназійною програмою – лідерів 10%; тих, кому надають перевагу - 36,7%; аутсайдерів - 50%; ізольованих (тобто особи з негативним психологічним статусом) - 3,3%.

Одним з найважливіших показників психологічної адаптації дитини до навчання в школі є загальний емоційний стан дитини, пов'язаний з різними формами його включення в життя школи.

Для діагностики особливостей дітей, рівня і характеру тривожності, пов'язаної зі школою, оцінки емоційних особливостей стосунків дитини з однолітками і вчителями ми використовували методику Філліпса «Тест шкільної тривожності».

Показники цього тесту дають уявлення як про загальну тривожність – емоційний стан дитини, пов'язаний з різними формами його включення в життя школи, так і у приватних видах проявів шкільної тривожності. У тесті тривожність розділяється на 8 видів: 1) загальна тривожність у школі; 2) переживання соціального стресу; 3) фрустрація потреби в досягненні успіху; 4) страх самовираження; 5) страх ситуації перевірки знань; 6) страх не відповідати очікуванням оточуючих; 7) низька фізіологічна опірність стресу; 8) проблеми і страхи у відношенні з вчителями.

Результати дослідження шкільної тривожності показали, що в колективі гімназійного класу нами були виявлені діти, що становлять «групу ризику» – 10%, а в класах «Інтелект України» таких дітей не було встановлено (див. рис. 2).

За показником загальної тривожності у школі (загальний емоційний стан дитини, пов'язаний з різними формами її включення в життя школи) було виявлено 3,3% дітей, які навчаються за програмою «Інтелект України» та 6,7% дітей, які навчаються за гімназійною програмою.

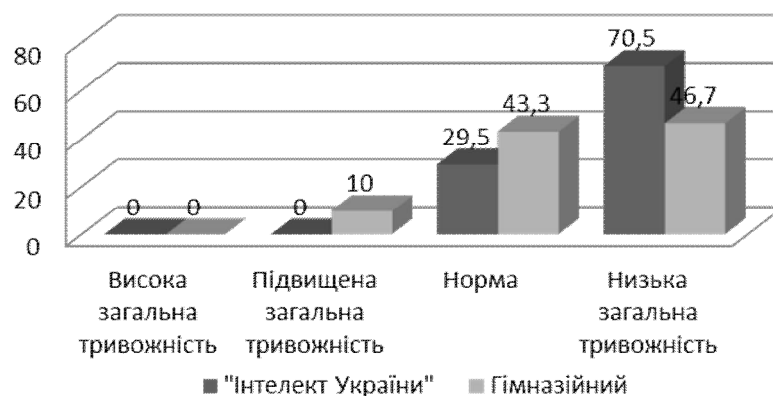

Рис. 2 Показники загальної тривожності академічно здібних дітей

За результатами дослідження з'ясувалося, що соціальний стрес переживають 23,3% дітей гімназійного класу, а в групі «Інтелект України» виявлено лише 8,2% дітей. Фрустрація потреби в досягненні успіху, тобто несприятливе психологічне тло, що не дозволяє дитині розвивати свої

потреби в успіху, досягненні високого результату тощо, відзначена в 20% дітей гімназійного класу, а в класах «Інтелект України» не було виявлено жодного. Високий страх самовираження відчують 13 % випробуваних гімназійного класу, а 6,5% учнів – в класах «Інтелект України». Зазначимо, що страх ситуації перевірки знань виявлено у 3,3% дітей гімназійного класу, в класах «Інтелект України» – 4,9%, що на наш погляд свідчить про більшу відповідальність цих дітей. Високий рівень страху не відповідати очікуванням навколишніх відчують 20% випробуваних гімназійного класу, та лише 1,6% дітей – в класах «Інтелект України».

Низького фізіологічного опору стресу – особливості психофізіологічної організації, що знижують пристосованість дитини до ситуацій стресогенного характеру, які підвищують ймовірність неадекватного, деструктивного реагування на тривожний фактор середовища, а також проблеми і страхи у відносинах з учителями – загальне негативне емоційне тло відносин з дорослими в школі, що знижує рівень успішності дитини не було виявлено в жодній із груп (див. таб. 1)

Таблиця 1

Показники видів тривожності академічно здібних дітей, % (P±m)

Види тривожності	«Інтелект України» n=61	Гімназійний n=30
Загальна тривожність у школі	3,3	6,7
Переживання соціального стресу	8,2	23,3
Фрустрація потреби в досягненні успіху	0	20
Страх самовираження	6,5	13
Страх ситуації перевірки знань	4,9	3,3
Страх не відповідати очікуванням оточуючих	1,6	20
Низька фізіологічна опірність стресу	0	0
Проблеми і страхи у відношенні з вчителями	0	0

Отже, результати дослідження показують, що у молодших підлітків гімназійного класу спостерігається більш високий рівень тривожності майже за всіма видами шкільної тривожності порівняно з класами «Інтелект України».

Аналіз стану теоретичної та експериментальної розробки досліджуваної проблеми дозволив зробити **висновок**, що психологічна адаптація академічно здібних дітей до навчання в основній школі в умовах інноваційної освіти в класах, які навчаються за програмою «Інтелект України» порівняно з гімназійним класом, проходить більш успішно, тому що цілеспрямоване керування розвитком школяра, особливо в перехідні періоди, зумовлює успішність психологічної адаптації та навчання.

Проведене дослідження доводить ефективність застосування навчальної дисципліни «Навчаємося разом», в межах науково-педагогічного проекту «Інтелект України», з формування якостей, що складають адаптаційний потенціал особистості та сприяють успішній адаптації молодшого підлітка до навчання в основній школі.

Література:

1. Булах І. С., Хомич Г. О., Виногородський А. М., Сабанадзе І. О. Соціально-психологічні аспекти процесу адаптації учнів: Навчально-методичний посібник. – К.: КДПУ ім. М. П. Драгоманова, Переяслав – Хмельницький державний педагогічний інститут ім. Г. С. Сковороди, 1997.–180с.
2. Докишина Н., Кошель С. Робота з обдарованими та здібними дітьми // Психологічний супровід школярів / Упоряд. Т. Гончаренко. – К.: Редакції загальнопедагогічних газет, 2005. – С 125-127.
3. Підчасов Є. В. Основні підходи до проблеми соціально-психологічної адаптації / Т.Б. Хомуленко, Є.В. Підчасов // Вісник Київського міжнародного університету. Серія: Психологічні науки. Випуск 12. – КиМУ, 2008. – С. 147-158.
4. Цукерман Г. И. Переход из начальной школы в среднюю, как психологическая проблема. // Вопросы психологии, 2001. - №5. С.19-35., с.22
5. Вікова та педагогічна психологія: навч. пос. / [О. В. Скрипченко, Л. В. Долинська, З. В. Огороднічук та ін.]. – К.: Просвіта, 2001. – 416 с.

References:

1. Bulakh I. S., Khomych H. O., Vynohorodskyi A. M., Sabanadze I. O. Sotsialno-psykholohichni aspekty protsesu adaptatsii uchniv: Navchalno-metodychnyi posibnyk. – K.: KDPU im. M. P. Drahomanova, Pereiaslav – Khmelnytskyi derzhavnyi pedahohichnyi instytut im. H. S. Skovorody, 1997. – 180 s.
2. Vikova ta pedahohichna psykholohiia: navch. pos. / [O.V. Skrypchenko, L. V. Dolynska, Z. V. Ohorodnichuk ta in.]. – K.: Prosvita, 2001. – 416 s.
3. Dokshyna N., Koshel S. Robota z obdarovanymy ta zdibnymy ditmy // Psykholohichni suprovid shkoliariv / Uporiad. T. Honcharenko. – K.: Redaktsii zahalnopedahohichnykh hazet, 2005. – S 125-127.
4. Pidchasov Ye. V. Osnovni pidkhody do problemy sotsialno-psykholohichnoi adaptatsii / T. B. Khomulenko, Ye. V. Pidchasov // Visnyk Kyivskoho mizhnarodnoho universytetu. Serii: Psykholohichni nauky. Vypusk 12. –KyMU, 2008. – S. 147-158.
5. Tsukerman H. Y. Perekhod yz nachalnoi shkoly v sredniuiu, kak psykholohycheskaia problema. // Voprosy psykholohyy, 2001. - №5. S.19-35., s.22